'BLENDED LEARNING –એક શૈક્ષણિક અભિગમ'

ડૉ. ભરત પરમાર
એમ.ફિલ., સ્કોલર, ચિલ્ડ્રન્સ યુનિવર્સિટી, ગાંધીનગર
મો : ૯૪૨૭૧૭૩૭૪૭ Email:– chilmanbk@gmail.com

પારંપરિક શિક્ષણ ના વિકલ્પ માં વર્ષ ૧૯૬૦ ની આસપાસ તકનીકી શિક્ષણ નો ઉદય થયો. પરંપરાગત શિક્ષણ માં એક શિક્ષક થોડા ઘણા ઘણા લોકોને જ ભણાવી શકતો હતો જયારે તકનીકી શિક્ષણ દ્વારા મેન્ફ્રેમ અને મીની કમ્પ્યુટર ના ઉપયોગ થી ઘણા લોકોને ભણાવી શકાતા હતા. પરંતુ આજના આ ડીજીટલ યુગે વિશ્વને અને વિશ્વના જ્ઞાન ને આંગળીના ટેરવે મૂકી દીધું છે. દરેક ક્ષેત્ર ડીજીટલ બનવા થનગની રહયું છે. શિક્ષણ ના ક્ષેત્રે માં પણ ડીજીટલ ક્રાંતિ ના કારણે નવા નવા અભિગમો આવી રહીયા છે તેમાં બ્લેન્ડેડ શિક્ષણ પણ એક નવો અભિગમ જોવા મળી રહીઓ છે. બ્લેન્ડેડ શિક્ષણ નો વિચાર ઘણા વર્ષો થી અસ્તિત્વમાં છે પણ તેનો અમલ એક વીસમી સદીના શરૂઆત માં વધારે થવા લાગ્યો . બ્લેન્ડેડ શિક્ષણ ની સાચી વ્યાખ્યા **વર્ષ ૨૦૦૬** માં **બાક** અને **ગ્રાહમ** નામના વિદ્વાનો એ લખેલી પુસ્તકમાં પ્રથમ પ્રસિદ્ધ થઇ હતી.

BLENDED LEARNING (મિશ્રિત શિક્ષણ) એટલે શું ?

BLENDED LEARNING–સમજતા પેહલા BLEND શબ્દ નો અર્થ સમજીએ –

BLEND– એટલે –To Mix (મિક્ષણ કરવું), To Combined (જોડાણ કરવું)

કોઈ પણ બે કે તેથી વધુ વસ્તુઓ ને આપણે મિક્ષ કે મિક્ષૂણ કરીએ તેને BLEND કેહવામાં આવે છે તો તેવી રીતે શિક્ષણ ના ક્ષેત્ર માં પણ બે શિક્ષણ ની પ્રણાલી કે શૈલી કે અભિગમ ને ભેગા કરીને કે મિશ્રણ કરીને જે નવો અભિગમ બનાવામાં આવ્યો છે તેને BLENDED LEARNING કહેવાય છે. **BLENDED LEARNING**–– ને Hybrid learning, e–learning , Technology Instruction, Mix made Instruction, Web Enhanced learning પણ કેહવાય છે .

BLENDED LEARNING ને **PHYGITAL LEARNING** પણ કહેવાય છે.

PHYGITAL – શબ્દ

PHYSICAL+DIGITAL – પરથી બન્યો છે

PHYSICAL – એટલે કોઈ પણ વિદ્યાર્થી શિક્ષક પાસે આવી ને રૂબરૂ શિક્ષણ મેળવે તેને PHYSICAL શિક્ષણ કહેવાય. **DIGITAL–** એટલે કોઈ પણ વિદ્યાર્થી Online શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરે તેને DIGITAL શિક્ષણ કહેવાય.

આમ **PHYSICAL+DIGITAL** બન્નેને મિક્ષ /બ્લેન્ડ કરીને PHYGITAL શબ્દ બન્યો છે. અને તેને જ BLENDED LEARNING (મિશ્રિત શિક્ષણ) કહેવાય છે.

BLENDED LEARNING (મિશ્રિત શિક્ષણ) ની વ્યાખ્યા

"A Style of Education in Which Students learn via **Electronic and Online Media** as well as **traditional Face–to–Face Teaching**." – Oxford Dictionary

"આ શિક્ષણ ની એક એવી શૈલી છે જેમાં વિદ્યાર્થીઓ ઈલેક્ટ્રોનિક અને ઓનલાઈન માધ્યમ ની સાથે સાથે પરંપરાગત શિક્ષણ થી જ્ઞાન મેળવે છે."

"A teaching practice that combines, or blends, classroom and online learning. The Instruction of a lesson occurs with both teacher Interaction and computing devices. Also known as 'Hybrid learning'."

"Blended learning is an approach to education that combines **online educational materials** and opportunities for interaction online with **traditional place–based classroom methods**. It requires **the physical presence of both teacher and student,** with some elements of student control over time, place, path, or place."

मिश्रित शिक्षा प्रणाली या **ब्लेंडेड शिक्षा** एक औपचारिक शिक्षा कार्यक्रम हैं जिसमे विद्यार्थी पाठ्यक्रम का एक भाग कक्षा में पूरा करता हैं और दूसरा भाग डिजिटल एवं ऑनलाइन संसाधानो का प्रयोग करके सिद्ध करता हैं। ब्लेंडेड शिक्षा में समय, जगह, विधि तथा गति का नियंत्रण विद्यार्थी के हाथ में है। ब्लेंडेड शिक्षा में ईंट और चुने से बने विद्यालय में पढ़ाये गये पाठ के साथ कंप्यूटर समर्थित विद्या का मिश्रण होता है। ब्लेंडेड शिक्षा के समर्थकों का कहना है कि यह कार्यक्रम द्वारा डेटा संग्रह तथा व्यक्तिगत अनुदेश एवं मूल्यांकन का लाभ मिलता है।.

ઉદાહરણ:–

કોઈ વિદ્યાર્થી તેના શિક્ષક પાસે થી બીજગણિત શીખે છે પછી તે બીજગણિત ના પ્રશ્નો ના અભ્યાસ /સ્વાધ્યાય માટે Computer જઈને Online ગણિત ના Programme થી વધુ શીખે છે તો આ Blended learning કહેવાય.

સરળ શબ્દો માં Blended Learning (મિશ્રીત શિક્ષણ) સમજીએ તો –

કોઈ એક વિદ્યાર્થી આવી ને શિક્ષક ને કહે કે તમે જે વર્ગખંડ માં મુદ્દો સમજાવ્યો તે મને હજુ સમજતો નથી તો શિક્ષકે ફરીથી તેની પાછળ મેહનત કરવી પડે અને તેમનો સમય બગડે અને જો બીજા વિદ્યાર્થીઓ પણ આવે તો વારંવાર સમજાવામાં સમય બગડે પણ તે તેમણે Material Record mode માં Digital (Online) માં કરેલું હોઈ તો તેને Online તે જોવાનું કહી શકો અને તમારો સમય શક્તિ નો બચાવ કરી શકો

Blended Learning ના પ્રકારો :

Blended Learning ની વ્યાખ્યા પર હજુસુધી વિદ્વાનોમાં સર્વ સંમતિ સધાય નથી પરંતુ સંશોધકો અને વિદ્વાનો દ્વારા Blended Learning ના વિશેષ પ્રકારો જણાવ્યા છે.

Blended Learning ને છ પ્રકારો માં વર્ગીકૃત કરવામાં આવેલ છે.

(1) **રૂબરૂ સંચાલન (Face–to–Face Driver)–** આ મોડેલ માં શિક્ષક પોતાની સુચના અને માર્ગદર્શન ડીજીટલ સાધનો વડે આપે છે.

(2) **નિયમિત આવર્તન (Rotation)–** આ મોડેલ માં દરેક વિદ્યાર્થીઓ એક નિશ્ચિત Schedule પ્રમાણે Internet પર ઓનલાઈન શિક્ષણ/સ્વ અધ્યયન કરે છે અને નિયંત્રિત વર્ગખંડ માં પણ શિક્ષક દ્વરા ભણે છે.

(3) **ફ્લેક્ષ(Flex)** –આમાં વિદ્યાર્થીઓ મોટા ભાગે તમામ અભ્યાસ ક્રમ નું શિક્ષણ Internet અને Digital સાધનો ના ઉપયોગથી જ મેળવવાનું હોઈ છે. અહી શિક્ષક જરૂર હોઈ તો જ માત્ર સુચના અને માર્ગદર્શન આપવા માટે જ ત્યાં ઉભા હોઈ છે

(4) પ્રયોગશાળા(Laboratory)– અહી વિદ્યાર્થીઓ પોતાનું શિક્ષણ એક ચોક્કસ સ્થાન પર Online અને Digital માધ્યમ વડે મેળવે છે અને સાથે સાથે શિક્ષક પાસેથી વર્ગખંડ નું શિક્ષણ પણ પ્રાપ્ત કરે છે.

(5) સ્વ બ્લેન્ડ (Self Blen)– અહી વિદ્યાર્થીઓ પોતાની પ્રેરણા થી Online સાધનો વડે પોતાના શિક્ષણ/પાઠ્યક્રમ નું પુનરાવર્તન (Self Study) કરે છે

(6) ઓનલાઈન સંચાલન (Online Driver)– આ મોડેલ માં વિદ્યાથીઓ Online સાધનો વડે પોતાના શિક્ષણ/પાઠ્યક્રમ ભણે છે શિક્ષક વચ્ચે વચ્ચે આવી ને ચેક કરે છે કે કોઈ મુશ્કેલી પ્રશ્ન નથી ને ? ત્યાર બાદ વિદ્યાર્થીઓ બીજા મુદ્દા પર જઈ ને શીખવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

Blended Learning ની જરૂરિયાત અને મહત્વ

Blended learning–આજના ડીજીટલ અને મોબાઈલ યુગ માં ખુબ જ જરૂરી છે. અને સાંપ્રત પણ છે.Blended learning થી વિદ્યાર્થીઓને વર્ચુઅલ પર્યાવરણ ના માધ્યમથી સાચી દુનિયાની ઓળખ કરાવે છે. વિષય સંબંધી બાબતો અને ખ્યાલોનું સચોટ યથાદર્શન વિદ્યાર્થીઓમાં વિષય પ્રત્યે અધ્યયન નો રસ ઉત્પન્ન કરે છે.

વિદ્યાર્થીઓ પાસે આજે Smartphone અને Tablet જેવા સાધનો ઉપલબ્ધ છે તેથી તે મનફાવે ત્યારે વિષય અંગે નું જ્ઞાન મેળવી અને શીખી શકે છે. વિષય ને તકનીકી સાથે જોડવાથી વિદ્યાર્થીઓ વિષય પ્રત્યે વધુ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે.

વિદ્યાર્થીઓને ઓનલાઈન સ્ત્રોતો થી ઘણી બધી માહિતી અને સંસોધન દ્વારા વર્ગ માં ભણાવામાં આવે છે. જેથી વિદ્યાર્થીઓ પણ જાતે ઓનલાઈન સ્ત્રોતો નો ઉપયોગ કરી વિષય નું ઊંડું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

વાસ્તવમાં Blended learning વિદ્યાર્થીઓને સ્વાયત્તતા(Autonomous) આપે છે જેથી તે પોતાની રીતે અધ્યયન કરે છે અને અધ્યયન ના હેતુઓ પણ નક્કી કરી શકે.

આજ જ્ઞાન માત્ર શિક્ષકો કે વર્ગખંડ પૂરતું સીમિત નથી રહયું એટલે Blended learning વિદ્યાર્થીઓ ને કોઈ પ્રોજેક્ટ આપણે વર્ગ ની બહાર પણ કોઈ કાર્ય કરવા માટે મોકલી અધ્યયન કરાવા પર ભાર મુકે છે. ટૂંકમાં , learning by doing નો ખ્યાલ સિદ્ધ કરે છે.

પરંપરાગત શિક્ષણની સૌથી મોટી ખામી એ છે કે વિદ્યાર્થીઓની અધ્યયન અને ધારણ ક્ષમતાને ધ્યાને લેવાતી નથી જયારે Blended learning માં જે વિદ્યાર્થીઓમાં ઉણપ હોઈ તો તેને ઓનલાઈન સ્ત્રોતો વડે માહિતી પૂરી પાડવામાં આવે છે. જયારે હોશિયાર વિદ્યાર્થીઓને પણ તેના ઉચ્ચ સ્તરે પોહ્ચાડવામાં આવે છે. તેથી Blended learning વિદ્યાર્થીઓમાં તણાવ ઓછો કરવામાં અને સંતોષ અને ધારણ ક્ષમતા વધારવામાં મદદરૂપ બને છે.

Blended learning ના ફાયદા

વિદ્યાર્થીઓની અધ્યયન ની રસ –રુચિ વધોરો કરે છે તેમેજ તે ડીજીટલ હોવાથી ગણિત અને વિજ્ઞાન જેવા અઘરા વિષયો ની સંદર્ભ માહિતી પ્રાપ્ત કરી આનંદદાયી શિક્ષણ મેળવે છે.

પરંપરાગત શિક્ષણ માં શિક્ષક ઘણી વાર બોજારૂપ લાગે છે અને Online માં હોતો જ નથી જયારે અહી શિક્ષક નું કાર્ય Facilitator નું હોઈ છે. જેથી વિદ્યાર્થીઓ મુક્ત મને શિક્ષા પ્રાપ્ત કરે છે.

શિક્ષક પોતાની સુચના સુવ્યવસ્થિત રીતે આપી શકે છે જેથી તમામ વિદ્યાર્થીઓ પોતાની ક્ષમતાઓ યોગ્ય રીતે પ્રાપ્ત કરી શકે.

ICT નો ઉપયોગ અધ્યયન સાથે જોડવામાં આવે તો શીખવાની પ્રક્રિયા ઝડપી બને છે અને ICT ના ઉપયોગ થી વિદ્યાર્થીઓ નું શીખવા પ્રત્યે નું વલણ સુધરે છે.

બ્લેન્ડેડ શિક્ષણ માં વિદ્યાર્થીઓને પોતાના શિક્ષક અને સાથી મિત્રો સાથે વાતચીત કરવાનો અવકાશ મળવાથી વિદ્યાર્થીઓનું સમાજીકરણ પણ થાય છે.

રૂબરૂ શિક્ષણ અને ઓનલાઈન શિક્ષણ ના મિક્ષણ થી શિક્ષણ ખુબ જ અસરકારક બને છે.

વિદ્યાર્થીઓનું વિકાસ અને કૌશલ્ય પ્રાપ્તિ ની માહિતી જાણીશકાય છે.

વિદ્યાર્થીઓ ને પોતાની સ્વ ગતિ થી શીખવાની તક મળે છે.

શૈક્ષણિક સંસોધનના જણાવ્યાપ્રમાણે – મિશ્રિત શિક્ષણ થી વિદ્યાર્થીઓ પોતાના અભ્યાસક્રમ ને સર્વગ્રાહી રૂપે સમજી શકે છે.

Blended learning ના ગેરફાયદા

Blended Learning માં તકનીકી સાધનો પર જ આપણે નિર્ભર રહીએ છે જો સાધનો વ્યવસ્થિત કામ ના આપે તો તમે યોગ્ય રીતે કામ ના કરી શકો.

જો શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓ ડીજીટલ શિક્ષણ થી અજ્ઞાન હશે તો Blended Learning નો લાભ ઉઠાવી નહી શકે.

Blended Learning માં વ્યક્તિગત એક બે વિદ્યાર્થીઓ ને શીખવામાં મુશ્કેલી નથી પડતી પણ જો કોઈ મોટા જૂથ માં કોઈ Project work કે Assignment work આપો છો ત્યારે management માટે Online Setting કરવું અઘરું થઈ જાય છે.

અહી પરંપરાગત શિક્ષણ કરતા સમય નો બગાડવધુ થાઇ છે કેમ કે તમારે કોઈ માહિતી કે વિડિઓ બનાવી ને મુકવો હોઈ તો તમારે e–process કરવી પડે છે તેમજ Hardware અને Software નો ખર્ચ થાય છે.

“The roots of Education is bitter but the fruit is Sweet.”

– Aristotle

સંદર્ભો :–

"Enhancing Students' Language Skills through Blended Learning". Electronic Journal of E-Learning. ***14****.*

^ Jump up to:[a] [b] Friesen, Norm (2012). "Report:Defining Blended Learning"

^ *"Blended Learning (Staker / Horn – May 2012)" (PDF). Archived from* the original*(PDF) on 2013-08-21. Retrieved* 2013-10-24.

Harel Caperton, Idit (2012). "Learning to Make Games for Impact". The Journal of Media Literacy. ***59*** *(1): 28–38.*

Martyn, Margie (2003). "The hybrid online model: Good practice". Educause Quarterly: 18–23.

Bonk, C.J., & Graham, C.R. (2006). The handbook of blended learning environments: Global perspectives, local designs. San Francisco: Jossey-Bass/Pfeiffer. p.5

https://www.hemsleyfraser.com/organizational-learning/blended-learning

https://accelerole.com/5-easy-steps-implement-blended-learning

https://en.wikipedia.org/wiki/Blended_learning